

RENASANSNA POSLANICA KAO PROSTOR POETIČKO-ESTETIČKIH ISKAZA

Dunja Fališevac

UDK: 821.163.42-6 »15/16«

Izvorni znanstveni rad

Dunja Fališevac
Filozofski fakultet
Z a g r e b
dunja.falisevac@zg.t-com.hr

1. Poslanica: pokušaj određenja žanra

Poslanica ili epistola, *list* ili *knjiga* – kako će reći naši stari – kao literarni žanr normiran u antici, posebno stilizirana od Cicerona, književni je oblik koji se u povijesti europske književnosti javlja u dvije različite forme: u prozi i u stihu. Dok je prozna poslanica normirana u staroj grčkoj književnosti (primjerice u Platona), stihovana se ili pjesnička poslanica¹ kao žanr oblikovala u rimskoj književnosti ili kao narativni žanr s moralističkim, filozofskim i estetičkim sadržajem ili pak kao lirski žanr koji izražava osjećaje, spoznaje i znanja iskaznog subjekta, pri čemu se taj subjekt doživljava – više nego u nekim drugim žanrovima – kao povijesno postojeća osoba i može se nazvati povijesni iskazni subjekt.² Oblikovanje poslanice, lista, povezano je sa strukturom govora te pripada području retorike – *elocutio*.³ Najopćenitije uzevši, stari list mora sadržavati pozdrav

¹ U europskim jezicima pa tako ni u hrvatskoj genološkoj terminologiji nije uspostavljena razlika između prozne i stihovane poslanice. Stoga terminološka razlika ne postoji ni u ovom tekstu. (Možda bismo onu prvu mogli zvati naprosto poslanica ili prozna poslanica, a ovu drugu pjesnička ili stihovana poslanica.)

² Termine i pojmove *tipovi iskaznih subjekta* i termin *povijesni iskazni subjekt* preuzimam od K. H a m b u r g e r: *Logika književnosti*, prev. S. Grubačić, Beograd 1976. Usp. o tom problemu i A. Z l a t a r: *Ispovijest i životopis; Srednjovjekovna autobiografija*, Zagreb 2000. U toj knjizi autorica analizira brojne koncepcije subjekta autobiografskog diskursa, a kako poslanica teži da bude prihvaćena kao autobiografski iskaz, čini se da je identitet autora i pripovjedača za taj žanr samorazumljiv.

³ O strukturi poslanice i njezinoj povezanosti s retorikom usp. G. S t e p a n i ć: »Retorika Marulićevih pistolarnih tekstova«, *Colloquia Maruliana XIII*, Split 2004, str. 41-53.

(*salutatio*), traženje dobrohotnosti (*captatio benevolentiae*), razmatranje predmeta (*narratio*), molbu (*petitio*) i zaključak (*conclusio*). Srednji vijek baštini je antičku tradiciju, ali je razvio i specifične moduse oblikovanja poslanica, bilo proznih bilo stihovanih. Poslanica, oslanjajući se na najbolje antičke artistske uzore, cvjetala je u doba humanizma, ispunjavajući ulogu ne samo informativnog teksta nego i funkciju znanstvenog, estetičkog, filozofsko-moralnog i autobiografskog iskaza. Respektirajući ili odbacujući srednjovjekovnu tradiciju, poslanica će i u doba humanizma biti relativno strogo normirana i kompozicijski i retorički: Paul Oskar Kristeller ističe da je humanistička *ars epistolandi*, zaposjevši mjesto srednjovjekovne *ars dictandi*, naslijedila neke strukturne elemente srednjovjekovnog oblikovanja pisma (primjerice, formulu obraćanja adresatu, pozdrav kao i uvod) ili pak uvela neke nove strukturne i retoričke norme te da se na primjeru poslanice lijepo može vidjeti kako retorika »drži ključ« za renesansni humanizam i za renesansnu misao i civilizaciju uopće.⁴ Humanistička i renesansna poslanica oblikovale su svoje specifične podvrste, uvelike se oslobodile normativnih obrazaca i formula, znatno olabavile kompozicijske sheme i uvele brojne i raznovrsne nove sadržaje (znanstvene, estetičke, filozofsko-moralističke) u svoje generičke okvire, često se preplećući s drugim književnim vrstama (primjerice, s ljubavnom, refleksivnom, pohvalničkom, elegičnom, alegorijskom pjesmom i slično). Tako tematikom poslanica može biti vrlo različita: u njoj se pojavljuju društvenopolitički, povijesni, filozofski, moralni, književnokritički, estetički, satirički, autobiografski, biografski sadržaji. Različita je i po tonu: kreće se u rasponu od elegičnog do oštrog, poantiranog i satiričnog, familijarnog i ceremonijalnog, te stoga stoji u blizini elegije isto tako kao i satire, a može biti pretežito lirska isto kao i epska.

Poslanicu strukturno i generički određuje tip iskaza: to je direktno obraćanje adresatu, stvarnom pa čak i fiktivnom;⁵ stoga se ona kao žanr često duhovito određuje kao polovica dijaloga s obzirom na ulogu koju ispunjava: zamjenjuje razgovor.⁶

Poslanica kao književni žanr po svojim je specifičnim uvjetima komunikacije s jedne strane obilježena autobiografičnošću, a s druge zbog svoje apelativnosti (obraćanje sugovorniku) i racionalističke utemeljenosti (dijalog s nekim) pruža prostor za iskazivanje stavova, mišljenja i koncepcija o životu, društvu, umjetnosti i književnosti. Otvarajući takve prostore, poslanica je često vrelo poetičkih i estetičkih sudova (takav položaj poslanica zauzima još od Horacijeve poslanice *Ad Pisones*) te pruža relevantan materijal za rekonstrukciju poetičke i estetičke svijesti udaljenog razdoblja, posebice u književnoj kulturi koja nema velik broj

⁴ P. O. K r i s t e l l e r: »Rhetoric in Medieval and Renaissance Culture«, u *Renaissance Eloquence; Studies in the Theory and Practice of Renaissance Rhetoric*, prir. James J. Murphy, University of California Press, Berkley, Los Angeles, London 1983, str. 1-19.

⁵ Neke definicije dopuštaju da se poslanicom proglasi i tekst s fiktivnim adresatom, primjerice Ovidijeve *Heroide* (usp. o tome natuknicu *Epistel*, u G. v o n W i l p e r t, *Sachwörterbuch der Literatur*, Kröner Verlag, Stuttgart 2001.

⁶ *Ibid.*, str. 398.

eksplicitnih retoričkih i poetičkih tekstova, a takva je hrvatska ranonovovjekovna književna kultura.

2. Poslanica u hrvatskoj renesansnoj književnosti: određenje korpusa

Hrvatska književna povijest pod pojmom poslanice u ranom novovjekovlju podrazumijeva dva tipa književnih tekstova: s jedne strane samostalni i samodostatni stihovani ili prozni tekst upućen konkretnom adresatu; takve su, primjerice, Nalješkovićeve, Dimitrovićeve, Bobaljevićeve, Pelegrinovićeve, Lucićeve i Hektorovićeve poslanice, bilo stihovane, kojih je više, bilo prozne, kojih je iz 16. stoljeća malo sačuvano. S druge strane, poslanicom se često naziva i prozni tekst kojim se popraća i uokviruje određeno književno djelo. Takvi se prozni tekstovi – posvetni predgovori, koji su također upućeni određenom adresatu, ali isto tako namijenjeni i široj javnosti (jer se najčešće pojavljuju uz tiskano djelo i najčešće su za tu svrhu i pisani) – kadikad u stručnoj literaturi nazivaju dedikacijske, posvetne poslanice.⁷ I samostalne poslanice i predgovore – posvete svojim djelima stari su hrvatski pisci nazivali *knjigom*, *listom* ili *pismom*, a i književni povjesničari obje vrste tekstova najčešće nazivaju poslanicom,⁸ primjerice dva najznačajnija proučavatelja hrvatskih ranonovovjekovnih poslanica I. Milčetić⁹ i F. Švelec.¹⁰ Drugi spomenuti autor ovako određuje poslanički korpus hrvatske ranonovovjekovne književnosti:

Poslanice koje promatramo mogu se podijeliti prema raznim kriterijima. Prvi najuočljiviji bio bi u načinu njihova oblikovanja: jedne su sastavljene u stihu, druge u prozi. Doduše, moglo bi se postaviti pitanje idu li prozna pisma među književne poslanice. Valja se odlučiti za pozitivan odgovor ako, na primjer, Marulićevo latinsko

⁷ Usp. o tome: G. v o n W i l p e r t, n. dj. U natuknici *Epistel (Brief)* poslanica se, osim kao pjesnička poslanica u stihovima, različita sadržaja, upućena realnoj ili fiktivnoj osobi, ali usmjerena i javnosti, definira i kao posvetni tekst (*Dedikation, Widmungsgedicht*); (n. dj., str. 224-225). I poljski *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze – renesans – barok)* posvetu ubraja u pismo: u natuknici *List* kaže se: »Na granici uporabnog i literarnog pisma nalazi se, odlikujući se često artističnom formom, filozofsko-znanstveno pismo i dedikacija.« (n. dj., red. T. Michałowska, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, str. 399 (prev. D. F.).

⁸ Ipak, treba napomenuti da se ovi drugi tekstovi kadikad nazivaju samo predgovorima; u tom smislu generička nomenklatura nije dokraja precizirana.

⁹ I. M i l č e t i ć, »O poslanicama XVI. vijeka u dubrovačko-dalmatinskoj periodi hrvatske književnosti«, *Izvjješće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1881/2*, Varaždin 1882, str. 3-67.

¹⁰ F. Š v e l e c, »Svjedočenja pjesničkih poslanica u hrvatskoj renesansnoj književnosti«, u knjizi *Iz starije hrvatske književnosti*, Zagreb 1998, str. 31-38.

prozno pismo Jurju Šižgoriću i također njegovo prozno latinsko pismo papi Hadrijanu Šestom smatramo epistolama u užem smislu, naime pismima koja nemaju samo osobni karakter. Ako je tako, onda među poslanice idu i posvete, na primjer Marulićeva kojom posvećuje svoju *Juditu* don Dujmu Balistriliću i Zoranićeva kojom on posvećuje *Planine* Mateju Matijeviću, jer se u njima raspravlja o prevažnim idejama u vezi s počecima hrvatske svjetovne književnosti. To isto vrijedi i za dva pisma Hektorovićeve Pelegrinoviću, 1528. i 1557., i za posvetne tekstove Karnarutićeve, Ranjinine i Zlatarićeve u kojima se dodiruju neka književno-povijesna pitanja.¹¹

I vrstan analitičar Marulićeva stila P. Skok u studiji »O stilu Marulićeve Judite«¹² predgovor *Juditi* na nekoliko mjesta naziva poslanicom, a na jednome mjestu *expressis verbis* kaže: »Pored poslanice Balistriliću, prvog primjerka umjetničke epistolografije u hrvatskoj književnosti (...).«¹³ Stoga će i u ovom članku žanrovskim pojmom poslanice biti obuhvaćene ne samo samostalne stihovane ili prozne poslanice upućene određenom pojedincu nego i prozni tekstovi, također upućeni određenom adresatu, a koji istodobno uokviruju neko djelo, stoje pred njim kao predgovor te predstavljaju rubnu zonu djela, paratekst.¹⁴

U hrvatskim renesansnim poslanicama obrađuju se brojne i raznovrsne teme,¹⁵ nerijetko se dotičući i poetičkih i estetičkih pitanja, iznoseći refleksije o konkretnom djelu ili pak o književnosti, umjetnosti, stvaralaštvu općenito.

Budući da u starijoj hrvatskoj književnosti postoji vrlo malo djela zaokupiranih eksplicitnim poetičkim i estetičkim problemima, a isto tako i metatekstualnim pitanjima,¹⁶ posebice ih nema na hrvatskom jeziku, u ovom ću radu pokušati

¹¹ F. Š v e l e c, n. dj., str. 32.

¹² *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića; 1450-1950*, ur. J. Badalić i N. Majnarić; Zagreb 1959, str. 167-241.

¹³ P. S k o k, n. dj., str. 180.

¹⁴ Termin paratekst rabi G. Genette za sve one popratne proizvode, verbalne ili likovne, kao što su ime autora, naslov, predgovor i slično, a koje okružuju glavni tekst kako bi ga predstavili i učinili prisutnim te osigurali njegovu recepciju, prisutnost u svijetu. Usp. o tome G. G e n e t t e, *Seuils*, Editions du Seuils, Pariz 2002, str. 7-8. Paratekstom naziva Marulićevu posvetu *Juditi*, također je kvalificirajući kao poslanicu L. P l e j i ć u članku »Posveta *Judite*«, *Colloquia Maruliana* VII, Split 1998, str. 139- 144.

¹⁵ O tematici poslaničkih tekstova usp. I. M i l č e t i ć, n. dj., i F. Š v e l e c, n. dj.

¹⁶ Pod metatekstualnošću, odnosno autorefleksivnošću ili autoreferencijalnošću (te pojmove rabi ću kao istoznačnice) podrazumijevam iskaze koji osvjetljaju one aspekte književnog teksta koji govore o njegovoj sačinjenosti. Dakle, termin metatekstualnost rabi ću ponajprije kao pojam koji se odnosi na »situaciju u kojoj jedan tekst reflektira sam o sebi; u tom smislu metatekstualnost je organon onoga što se danas podrazumijeva pod pojmom imanentna poetika« (citirano prema: Z. K r a v a r, »Metatextualität«, u knjizi *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, ur. D. Borchmeyer i V. Žmegač, Athenäum Verlag, Frankfurt am Main 1987, str. 246.

katalogizirati i klasificirati iskaze u kojima se iznose poetička ili estetička razmišljanja pojedinog autora, koncepcije o tradiciji na koju se neki pisac oslanja, ili takve u kojima se govori o izboru jezičnog medija ili pak o publici kojoj se djelo upućuje, kao i na onakve iskaze koji osvjetljavaju osobu pisca, njegovu autorsku samosvijest, moduse njegova samooblikovanja, a koji se iskazi pojavljuju bilo u stihovanim bilo u proznim poslanicama. Osobito su prozne posvetne poslanice bogato vrelo raznovrsnih stavova i mišljenja pojedinog autora o vlastitu djelu ili o književnosti općenito, bogat izvor metatekstualnih iskaza i poetičko-estetičkih refleksija. Takvim iskazima obiluju tekstovi kao što su predgovor *Juditi* upućen Dujmu Balistriliću; posveta – predgovor *Planina* upućen Mateju Matijeviću, kanoniku ninskom; Hektorovićevo djelo čiji puni naslov glasi *Ribanje i ribarsko prigovaranje; gospodinu Hijeronimu Bartučeviću, vitezu poštovanomu, vlastelinu hvarskomu, Petre Hektorović ova ribarska prigovaranja za milošću i za razgovor šalje*; poslanica D. Ranjine Mihui Menčetiću i još neki drugi tekstovi.

3. Stihovane poslanice hrvatske renesansne književnosti

Stihovane renesansne poslanice relativno rijetko progovaraju o poetičko-estetičkim koncepcijama svojih autora; mnogo češće govore o piscima, njihovu privatnom životu, odnosu među piscima, a samo općenito govore o književnim djelima. Najveći broj stihovanih poslanica u hrvatskoj renesansnoj književnosti, naime, oblikovan je tako da epistolograf hvali adresatovo književno djelo govoreći o slavi koju će njime steći i sam autor i njegov zavičaj.¹⁷ Tematiziranje pojma pjesničke slave i časti, pohvala prijatelja – pisca, pjesnika i njegova djela, eminentno humanističko nasljeđe, proizašlo iz humanističkog razumijevanja intelektualne i duhovne povezanosti među istima ili sličnima, upravo zbog svoje retoričke klišeiziranosti u stihovanim poslanicama relativno rijetko pruža relevantne i specifične podatke o strukturi, poetičkim koncepcijama ili estetičkim funkcijama nekog djela. Stoga su stihovane poslanice mnogo važnije kao izvor autobiografskih, biografskih ili bibliografskih podataka ili, u slučajevima u kojima su sačuvana i inicijalna pisma i odgovori na njih (a to je slučaj s Nalješkovićem i njegovim korespondentima¹⁸), kao izvor podataka o književnim krugovima u kojima su pojedini pisci djelovali i unutar kojih su prijateljevali.¹⁹ Književna je historiografija pobrojala sve takve veze i kontakte i tumačila ih kao krunski dokaz

¹⁷ Pohvalnička je funkcija dominantna u većini Nalješkovićevih ili pak Lucićevih i Hektorovićevih stihovanih poslanica upućenih pojedinim pjesnicima.

¹⁸ Sve Nalješkovićeve poslanice kao i poslanice upućene njemu objavljene su u knjizi *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, skupili V. Jagić i Dj. Daničić, SPH, knj. 5, Zagreb 1873.

¹⁹ U tom su smislu paradigmatične Nalješkovićeve poslanice iz kojih saznajemo razne podatke o brojnim renesansnim pjesnicima i njihovim djelima, primjerice o Vlaha Vodopiću, Mihi Matufiću, Ivanu Vidaliju, Petru Hektoroviću, Nikoli Dimitroviću i drugima.

o književnokulturnoj povezanosti hrvatskih ranonovovjekovnih pisaca mimo njihove državoadministrativne podijeljenosti (pritom se najčešće ističu dubrovačko-hvarska-korčulanska književna veza). Tako, velik broj stihovanih poslanica možemo svrstati u skupinu općenitih pohvalničkih poslanica: takve su, primjerice, Nalješkovićeve poslanice u kojima dubrovački epistolograf hvali svoje prijatelje ili znance po peru ili iz kojih doznajemo za pojedine pisce kojima su djela izgubljena ili pak za neko nepoznato djelo poznatog pisca.²⁰ U svojoj pohvalničkoj funkciji takve su poslanice relativno retorizirane i klišeizirane i teško bismo ih mogli razumjeti kao precizan barometar koji ima bilo kakvu književnokritičku ili pak književnoestetsku dokaznu vrijednost. Primjerice, posve su apstraktne i hiperbolične u svojoj pohvalničkoj funkciji poslanice Hortenzija Bartučevića i Ivana Vidalija upućene Nikoli Nalješkoviću,²¹ ili poslanica Dž. Parožića koji, pišući N. Nalješkoviću, njegovu poeziju uspoređuje s Homerovim i Vergilijevim pjesništvom; za Nalješkovićeve pjesme, naime, kaže: »toli su naredne, toli su gizdave / ljuvene i medne i pune sve slave; / jer da je na svit sad Omero gizdavi / i oni kim se grad Mantua vijek slavi, / kteći ju uznijeti prislavna tač da je, / u pjesneh izrijeti ne bi mogli slaje.« (*Svake hvale dostojnomu gospodinu Nikoli gospodina Stjepka Nalješkovića Dubrovčanina Dživan Parožić Hvaranin piše*).²² U istoj poslanici epistolograf progovara samosvjesno i o vlastitu djelu; za svoju *Vlahinju* Parožić kaže:

Sada se može rijet' Vlahinja da moja
 Od svijeh je vila cvijet i od svih gospoja;
 jer slove svud nje čas, hvali svak nje ures,
 liposti ima glas jak angel od nebes;
 slava od zvizd gori leti joj u visin,
 ne da se obalit Dedalov kako sin;
 Venera gospoja božica ljubavi
 nju s mjakom jer poja i u svoj dvor stavi.

(1-8)

A Nikola Dimitrović ovako kaže za Nalješkovićevo pjesništvo:

Taj rietko milos zgar dava se, Niko moj,
 koju ti, mnim, od vik višnji bog pripravi,
 neka grad Dubrovnik po tebi svak slavi.
 Jer scienim, Orfeo, Pindaro, Tibulo,

²⁰ Usp. o tome: D. F a l i š e v a c, »Put u visoko društvo: poslanice Nikole Nalješkovića«, u knjizi *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad*, Zagreb 2007, str. 77-106.

²¹ Te su poslanice objavljene kao dodatak u knjizi: *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, skupili V. Jagić i Đ. Daničić, SPH, knj. 5, Zagreb 1873, str. 350-352.

²² Stihovi se navode prema: *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, prir. R. Bogišić, PSHK, knj. 5, Zagreb 1968.

Propercio, Alceo, Ovidio, Katulo,
Virgilio i ini, na svietu ki su bil',
ki su se rad pjesni neumrli učinil',
da mogu vidjeti, gdi pjesni tve slovu,
vidil' bi na svieti liepu stvar i novu,
i čudnu. Toga dil svi bi t' se ljuveno
do zemlje poklonil' i tebe općeno
vazel' bi vas viek svoj spjevati u pjesni
i slavni ures tvoj, ki je pun ljuvezni.

(*Knjiga N. J. Dimitrovića Nikoli Nale*, 12-24)²³

Osım teme pjesničke slave, u odnosu na epistolografsko »ja« u stihovanim poslanicama hrvatske renesansne književnosti kadikad zatječemo motiv stvaralačke nemoći; primjerice o nedostatku inspiracije progovara lijepom pjesničkom slikom H. Lucić u poslanici Jeronimu Martinčiću:

nu ako nikadar pisni ti ne šalju,
ne primi za nehar, i sam bo toj žalju;
jer, kom te za dosti Febo je uzvišil,
spivan'ja milosti mene je ulišil.
A sestre njegove od gore, ka ima
dva vrha, lugove zapriše sa svima
tako, da mi ne bi uzumno dopasti
k vodi, ku konj izbi kopitom perasti.
Ter se ja ne nadam imena u viku
s ovoga, što skladam, ni slavu steć niku.

(*Jeronimu Martinčiću*, 25-34)²⁴

U istoj poslanici H. Lucić iznosi još dvije misli o pjesništvu: prvo, kaže da je za pjesničko stvaranje potreban bezbrižan život, dokolica: »A ti znaš (u knjige štio si) tko će pet./ Tribuje da brige nisu mu na pamet.« (st. 37-39). A na drugom mjestu izjednačava autora, živog čovjeka i njegovo književno djelo. Naime, Martinčić je poslao neko svoje djelo Luciću, a ovaj ga hvali jer:

A toj ti jest u njoj prem meni najdraže
Što tebe, Jere moj, virno mi prikaže,
Jer mi se uzamni kad s njom uzbesidih,
Ti da si pri meni i da te prem vidih.
Tim poznah pravedno knjiga da se reče
Drazih bit zajedno čini sa daleče.

(*Jeronimu Martinčiću*, 7-12)

²³ Stihovi se navode prema: *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, skupili V. Jagić i Đ. Daničić, SPH, knj. 5, Zagreb 1873.

²⁴ Cit. prema: *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, prir. S. Žepić, SPH, knj. 6, Zagreb 1874, str. 266.

Među stihovanim poslanicama hrvatske renesansne književnosti posebno mjesto zauzima poslanica M. Držića *Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikulinovu*, autorsko opravdanje pred adresatom za optužbe da plagira Vetranovića i ogorčen napad na književne kritičare i protivnike. U toj poslanici izostaje očekivani topos pjesničke skromnosti, a progovara glas samosvjesna renesansnog autora koji sam sebe razumije kao nastavljajač domaće pjesničke tradicije i koji je svjestan svojih književnih vrijednosti:

poslušaj s ljubavi Držića, pri vodi,
s kim opći i hodi nekada i Džore,
i Šiško izvodi tančac kraj gore,
s večera do dzore spievaje tej pjesni,
zemlja, lies i more od slasti ter biesni.
Mnozi su nesviesni i čudi nemile
ki vele: »Držić sni da opće š njim vile,
ke ljube i mile mladiće ljuvene
i kim pjesni dile kraj rike studene«.
Lupežom i mene još čine prid tobom,
kako oni ki sciene i sude svih sobom.
Putnici, ki gorom vrh rike putuju,
što spivam ja dzorom s vilama sve čuju;
ma koji vuhuju, dičiv se tuđime,
dugo se ne čtuju, – odkriva sve vrime!
Lupeštvom, ah, time ne tvor' me nitkore,
neznano er ime još slavno bit more;
slavici od gore jur pjesni mē znaju,
od dzore do dzore na ke mi odpivaju.
Božji dar poznaju i gluhe dubrave,
komu hvalu daju, koga sa mnom slave;
i cvitja i trave časti se vesèlê
od ove države, kojoj dobro žele.

(*Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikulinovu*, 5-28)²⁵

Navedeni je tekst jedan od najočiglednijih primjera samooblikovanja renesansnog pjesnika; iz njega izbija ogorčenost, frustracija, bunt i prkos pučanina, ali i svijest o sebi kao velikom pjesniku.

Pjesničku samosvijest (iako uz ograde, autor poslanice ipak se uspoređuje s Homerom) i misao da umjetničko djelo spašava od zaborava izražava i H. Lucić u poslanici *Milici Jeronima Koriolanovića*:

Slava se poštene Penelope čita
I lipost Elene po sve strane svita,

²⁵ Cit. prema: Marin Držić, *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb 1979, str. 199-200.

I hrabrost Akila, i razum Ulisa,
Jer slavna njih dila Omero ispisa.
Tako ja ne stojim misalju neg litam
Svak čas i nastojim da tebe počitam,
Da se svim očiti onim ki ne vide
Koli si svaršna ti, neka t' pozavide
I da ime tvoje ponesu k nebu der
I novi, gospoje, da budem tvoj Omer.

(*Milici Jeronima Koriolanovića, 17-26*)²⁶

Od stihovanih poslanica hrvatske renesansne književnosti poslanica Džore Držića upućena Sladoju rubno progovara o književnoestetskom djelovanju lijepog, točnije smiješnog i komičnog na recipijenta. U njoj epistolografsko »ja« moli adresata, Sladoja, da mu pošalje svoje pjesme, koje su očigledno smiješne, kako bi one bile lijek njegovoj nesreći:

Ke s' složil jur pjesni, pošlji m' ih, moj Slado,
Cić stare prijazni, molim te prirado.
Jeda mi dai one dadu smih izvidni,
Čim da mi ne zvone skoro dan poslidni.
Ar smiješnom besidom ako mi ne daš lik,
Umrijet ću nevidom, meni je kratak vik!

(Dž. Držić, pjesma LXXXVII, 5-10)²⁷

Odredimo li granice poslaničkog diskursa maksimalistički, u taj bi se žanr mogla uvrstiti i pjesma M. Vetranovića *Pjesanca Marinu Držiću u pomoć*, upućena kolektivnom adresatu, Dubrovčanima, u kojoj se brani mladi Marin Držić od optužaba za plagijat te se hvali njegova *Tirena*. Pjesma, s pohvalničkom funkcijom kao dominantom, istodobno je i prvi stihovani opis i kritički sud o jednom književnom djelu, a svjedoči i o cehovskoj i kolegijalnoj solidarnosti starijega i uglednog pjesnika prema mladom i nepoznatom.

Ovaj kratak opis stihovanih poslanica hrvatske renesanse nastojao je pokazati da je u njima pohvalnička funkcija dominantna, da se kadikad u njima oblikuje tema pjesničke samosvijesti, te da se samo rijetko i iznimno u njima pojavljuje književnokritička (polemika, osporavanje, obrana pjesnika) ili estetička tematika (pjesništvo kao utjeha).

²⁶ Cit. prema: Hanibal L u c i ć; Petar H e k t o r o v i ć: *Skladanja izvarsnih pisan razlicih; Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, prir. M. Franičević, PSHK, knj. 7, Zagreb 1968, str. 117.

²⁷ Cit. prema: Džore D r ž i ć, *Pjesni ljuvene*, priredio J. Hamm, SPH, knj. 33, Zagreb 1965, str. 83.

4. Prozne poslanice hrvatske renesansne književnosti

Za razliku od stihovanih poslanica, koje su rijetko izvor metatekstualnih zapisa i književnokritičkih ili poetičkih refleksija, prozne, i samostalne, a još više posvetne poslanice mnogo su bogatije takvim iskazima, osvajajući prostor za teme o kojima se na hrvatskom jeziku rijetko progovaralo u ranom novovjekovlju.²⁸ Takvi poslanički zapisi, nepoznati hrvatskom književnom srednjovjekovlju, nastaju u 16. stoljeću, u vrijeme kada se na području Dalmacije počinju osjećati utjecaji humanističke i renesansne književne kulture susjedne Italije i otkada u nas počinju nedvojbeni procesi akulturacije kulturnih dobara susjedne obale. Kako hrvatska književnost ranog novovjekovlja raspolaže vrlo malim brojem eksplicitnih poetičkih ili retoričko-poetičkih djela koji bi u cijelosti bili posvećeni poetološkim i estetičkim problemima stvaranja, oblikovanja i funkcije književnog djela, a i ta su pisana ponajprije latinskim, rjeđe talijanskim, a ne hrvatskim jezikom, takvi su prozni poslanički tekstovi vrlo važni za oblikovanje i formuliranje dominantnih poetičko-estetičkih problema renesansne književne kulture u narodnom jeziku. Naime, u određenom broju proznih pisama ili posvetnih poslanica pisanih hrvatskim jezikom eksplicitno su izražena autorova poetička shvaćanja o strukturi djela, o književnim postupcima, a nerijetko i o zadacima i funkcijama teksta, kao i autorovu stavu prema – često antagonističkom – odnosu između etike i estetike, između korisnoga i lijepoga, didaktičkoga i estetičkoga. Isto tako, prozne renesansne poslanice progovaraju i o raznim drugim temama: o književnoj tradiciji, o književnom jeziku, o književnim postupcima, o smislu i značenju književnog teksta, o odnosu književnosti i izvanknjiževne zbilje, o istini i laži književnih svjetova, o odnosu etičkog i estetičkog, o književnosti kao duhovnoj vrijednosti, o publici kojoj je neko djelo namijenjeno, te na taj način čak prekoračuju problematiku obrađivanu u retoričkim priručnicima i eksplicitnim poetikama ispunjavajući funkciju estetičko-filozofskih, književnoteorijskih i publicističkih žanrova. Ovdje će pokušati klasificirati takve poslaničke tekstove nastale u doba renesanse u najznačajnijim komunalnim središtima juga – ponajprije u Splitu, Dubrovniku, Hvaru i Zadru. Tako će se kroz poslaničke prozne tekstove – od posvetne poslanice Marulićeve *Judite*, preko Zoranićeve posvete *Planina*, Ranjininih *Pisni razlicih*, Hektorovićeve poslanice Mikši Pelegrinoviću, Lucićevih dvojbi oko prijevoda Ovidijevih *Heroida* i nekih drugih tekstova – moći pratiti ne samo oblikovanje poetološke, estetičke svijesti starih pisaca hrvatskih koji su djelovali i stvarali u urbanim, komunalnim sredinama Dubrovnika, Splita, Zadra

²⁸ O poslanicama-posvetama relativno se često pisalo u književnoj historiografiji. Osim već navedenih studija I. Milčetića i F. Švelca, usp. primjerice ove radove: R. B o g i š i ć, »Posvete i predgovori u hrvatskih pisaca 18. stoljeća«; »Književne posvete hrvatskih autora zagrebačkim biskupima (16-18. stoljeće)«, obje u knjizi *Zrcalo duhovno*, Zagreb 1999, str. 212-233 i 234-249; L. P l e j i ć, »Posveta *Judite*«, *Colloquia Maruliana* VII, Split 1998, str. 139-144. U najnovije vrijeme posvetama kao izvorom poetičkih i estetičkih refleksija detaljno se pozabavio P. P a v l i ć i ć u knjizi *Skrivena teorija*, Zagreb 2006.

i Hvara nego isto tako i oblikovanje književnosti kao kulturnog dobra, odnos pisaca prema narodnom jeziku, profiliranje pjesnikova individualiteta i subjektiviteta, zatim kompetencije koje je književni tekst želio obnašati u odnosu prema zbilji, a isto tako i rekonstruirati odnos pisca prema čitalačkoj publici.

Radi preglednosti, metatekstualne i poetičko-estetičke zapise u proznim poslanicama, bilo samostalnim bilo posvetnim, u hrvatskoj renesansnoj književnosti podijelit ću u nekoliko skupina, s napomenom da pojedine poslanice brojnošću i raznolikošću tema i problema o kojima govore ponekad izlaze iz okvira samo jedne skupine zapisa. U prvoj skupini navest ću primjere koji govore o pojedinom djelu, o njegovoj strukturiranosti, te se mogu odrediti kao auto-referencijalni, metatekstualni; u drugoj skupini navodim zapise koji govore o odnosu predstavljenog svijeta djela prema izvanknjiževnoj zbilji, u trećoj skupini one koji govore nešto o samom autoru i ocrtavaju njegove svjetonazorske horizonte; u četvrtoj skupini analizirat ću onakve zapise koji govore o tradiciji na koju se djelo oslanja, a u petoj onakve koji su usmjereni na recipijente i daju neke podatke o njima.

a) Prozne poslanice kao izvor metatekstualnosti

Najpoznatiji je takav poetički zapis predgovor *Juditi*, oblikovan kao posvetna prozna poslanica don Dujmu Balistriliću. U tom predgovoru, za koji P. Pavličić kaže: »Ima već dobrih pola stoljeća otkako je naša znanost potpuno svjesna važnosti kratkoga posvetnog teksta što stoji ispred najpoznatijeg djela Oca hrvatske književnosti«,²⁹ u jednoj rečenici autor objašnjava kako je uobličio svoje djelo te navodi razne književne postupke koje je rabio pišući ep o biblijskoj udovici: on kaže da je nastojao biblijsku pripovijetku »tako napraviti, kako bude nikimi izvanjskimi urehami i uglajen'jem i ulizan'jem i razlicih masti čirsan'jem obnajena«. Analizirajući stil epa i komentirajući navedenu rečenicu, P. Skok lingvističkim i stilističkim argumentima pokazuje da je Marulić pod »izvanjskimi urehami« mislio na retoričke figure, da je pod pojmom »uglajen'je« mislio na rečenični poredak i logičku povezanost, da se termin »ulizan'je« odnosi na Marulićevo etičko držanje prema samom pripovijedanju o *Juditi*, na etičke refleksije pripovjedača, a da se sintagma »razlicih masti čirsan'je« odnosi na pikturalni dio epa.³⁰ Govoreći dalje u svojoj poslanici o tradiciji na koju se oslanjao, Marulić nudi još jedan metatekstualni iskaz; on kaže da je svoje djelo pisao po uzoru na stare pjesnike koji se ne zadovoljavaju golim iznošenjem građe te da je pritom nasljedovao »umitelnu sredbu raskošna kuhača ki na gospockoj trpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari, da slaje bude onim ki su prišli blagovati.« Navedeni, u stručnoj literaturi

²⁹ P. P a v l i č i ć, n. dj., str. 11.

³⁰ Usp. o tome P. S k o k, n. dj., str. 176-182.

često komentiran odlomak,³¹ isto tako svjedoči o autorskoj svijesti o književnim, artificijelnim postupcima kojima se služio oblikujući biblijsko-vergilijevski ep o Juditi.

Takvim autoreferencijalnim iskazom o samom djelu Marulić se očitovao kao humanistički pisac svjestan važnosti posvajanja antičke retorike i antičkog pjesničkog umijeća (s obzirom na oblikovanje građe u fabulu, kompoziciju djela, portretiranje likova, pripovjedačke stavove i slično). Uspoređujući pak u predgovoru svoju *Juditu* s voćkom u cvatu u proljeće i govoreći da je njegova ljepša od one koju poznaje iz biblijske historije, pjesnik izražava ne samo vrlo visoku samosvijest o sebi kao piscu nego ističe da je retorički ukras i skladna kompozicija ono što pruža estetski užitak, što ostvaruje lijepo.

Drugi renesansni primjer koji govori o strukturi djela posvetna je prozna poslanica Mateju Matijeviću, koja kao paratekst uokviruje *Planine Zadrana* Petra Zoranića: u njoj se priča u romanu tumači kao alegorija:

I pod koprinom lik ištući za beteg ljubveni uličiti, na planine i k vilenici
 projdoh, u kom prohodu mnoga pastirska petja i pripovisti od pritvora
 junakov i devojak u dube, cvite, vrulje i vode iz deželj naših počitajući
 slišah i po vilenici pake oprošćen bih i u bašćinu drugim putom
 zavrnuh. Ta dake put moj pišući PLANINE natpisah, a pod koprinu
 toga elizijska polja razume se;³²

Shvatimo li leksem *koprina* kao metaforu za alegorijsku koncepciju djela, onda navedenu rečenicu možemo razumjeti kao autoreferencijalni zapis o koncepciji djela, zapis o romanesknom postupku alegorizacije fabule. Takav stav pripovjedača svjedoči o tome da je i u doba renesanse alegorija bila produktivno poetičko načelo oblikovanja smisla i značenja djela.

b) Poslanice koje govore o odnosu predstavljenog svijeta djela i izvanknjiževne zbilje, o odnosu istine i laži u književnom djelu

Kao drugu skupinu poslaničkih poetičkih zapisa izdvojit ću one koji referiraju o odnosu književnog teksta prema zbilji, odnosno one koji govore o odnosu zbilje i fikcije, istine i laži. Među brojnim takvim zapisima izdvajam prozno pismo-poslanicu P. Hektorovića Mikši Pelegrinoviću (*Poštovanomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, kančiliru zadarskomu*). Pretpostavljajući da bi mu Pelegrinović mogao prigovoriti što je u *Ribanje* uveo tuđe tekstove, folklorne bugarštice, Hektorović se ovako opravdava:

Zato ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvarsnomu
 vitezu onomu i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom

³¹ Usp. o tome: P. S k o k, n. dj., L. P l e j i ć, n. dj., P. P a v l i č i ć, n. dj.

³² Cit. prema: Petar Z o r a n i ć; Juraj B a r a k o v i ć: *Planine; Vila Slovinka*, prir. F. Š v e l e c, PSHK, knj. 8, Zagreb 1964, str. 36.

istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se inako nije pristojalo ni onomu komu pisah ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vazda istina u svemu, i toliko veće, zašto tko godi bi šteći poznal da su riči novosložene i izmišljene, mogal bi po tom verovati i daržati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno. Zatim jošće vim da zna tvoja milost kakono Latini darže (pravo i dostojno) historiju za rič istinu, jere joj stavljeno jest ime od one riči koja se zove histor, ča zlamenuje vidinje ali poznanje, a to zač nitkor ini ne piše tej stvari nego tko jih je vidio i poznao. Tako ti i mi i sve strane našega jezika (koji se meju svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi) darže i scine bugarščice za stvari istine, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pisni mnoge.³³

U navedenom odlomku P. Hektorović brani istinitost književnog teksta, vjerno oponašanje prirode i života u skladu s renesansnim poetičkim normama. Pritom Hektorovićevo zagovaranje istinitosti izaziva brojna pitanja: shvaća li ranonovovjekovni autor istinu u kršćanskoetičkom smislu ili se naprosto radi o topici istinita govora, dakle o retorizaciji iskaza? Na to se pitanje teško može jednoznačno odgovoriti. U istom odlomku problematizira odnos historije i književnosti, smatrajući da je historija svako istinito djelo, za razliku od fikcije. Problematikom odnosa povijesti i književnosti u svojim su se poetičkim spisima, među mnogim drugim talijanskim retoričarima i poetičarima, bavili G. Pontano (posebice u spisu *Actius*), B. Daniello i G. C. Scaligero u svojem slavnom djelu *Poetices libri septem* (Lyon 1561).

c) Poslanice koje imaju funkciju samooblikovanja pisca ili iznose njegove svjetonazorske koncepcije

Osim u stihovanim poslanicama, iskazi koji govore o autorskoj samosvijesti česti su i u proznima. U već navedenoj Marulićevoj poslanici don Dujmu Balistriliću nekoliko segmenata svjedoči o visokorazvijenoj samosvijesti pisca koji je djelo napisao. O toj samosvijesti svjedoči ne samo već navedeni metatekstualni iskaz o postupcima u oblikovanju djela nego i ove autorove riječi:

Zaisto je onaje rukovet da mnogim cvitjem opkićena; kada ju dobro razgledate, reći ćete: prominila je lice, kakono voćima stabla premaliti kada najveće veselo cvasti budu. (...) Eto k vam gre moja Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdržan'ju svete čistoće, prid oči vaše ponesši i postavivši

³³ Cit. prema: Hanibal L u c i ć; Petar H e k t o r o v i ć: *Skladanja izvarskih pisan razlicih; Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, prir. M. Franičević, PSHK, knj. 7, Zagreb 1968, str. 224-225.

svе lipote, krasosti, kriposti, dike i slave svoje, kimi se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom;³⁴

U tom se pjesnikovu iskazu jasno razabire svijest ne samo o etičkoj vrijednosti vlastita djela nego i o njegovim estetskim dostignućima.

U proznoj dedikaciji uz prijevod heroide *Pariž Eleni* naslovljenoj *Jeronimu Martinčiću pozdravljenje* Hvaranin Hanibal Lucić problematizira odnos estetskog i etičkog sljedećim riječima:

Nu mev ine namirih se na onu bludnu knjigu koju izvarsni pisnivac Ovidij mnogo hitro od strane Pariževe izmisli, kako prem onada Eleni poslanu kadano ju od muža himbeno odmamivši odvede, koju ja istu knjigu z latinske odiće svukši, u našu harvacku nikoliko jur vrimena bih priobukal i nikako mi se ne učini da je sasvim pogarjena dostojna (morebiti zatoj) što u njoj ništore moga ne biše nego sama taj priobuka; a što no samo sobom jest lipo, u što hoć' da obučeš grubo sasvim biti ne more. S drugu stranu kakono ista taj Elena bila jest (ako je pismom virovati) izvarsno lipa i uljudna dali bludna i nepoštena, takova mi se uzamni da je i taj knjiga u mnogo lipo složenih besidah grube nauke kâ uzdarži. Toga se cića u sebi razbijah hoću li ju dati nadvor ali savima potušiti. Razmislih dopokom da ne inako svakoj ženi kâ hoće da poštenje svoje ubrani nego kako i onomu ki hoće grad sagraditi, potribno jest znati sve te i načine kojimi bi mogli neprijatelji podrvati ga za neka umi sve te i načine zapričiti. Vidjevši ja, dake, da u toj knjižici svi himbeni ti načini s mnogom hitrostju izmišljeni nahode se, odlučih svaršeno ne daržati veće sakrivenu ni nju ni ostale od takova razloga moje, kakove-takove, pisni odavna složene.³⁵

Za razliku od kršćanskoetički nepokolebivog M. Marulića koji, kada je eksplicitno progovarao o poganskim piscima i njihovim postupcima s pjesničkom građom (u *Dijalogu o Herkulu koga su nadvisili Kristovi štovatelji*) nije dopuštao da estetsko nadvlada etičko, H. Lucić antičku baštinu opravdava u ime lijepog te iznalazi sofisticirane argumente kako bi »bludnu knjigu« mogao objaviti. Estetski su razlozi nadvladali one etičke, te je Lucićeva poslanica jedan od rijetkih eksplicitnih zapisa o kontroverzama etičko : estetičko hrvatske ranonovovjekovne književnosti.³⁶ Problematiziranje odnosa poezije i morala, poezije i teologije česta je tema humanističkih i renesansnih pisaca poetičkih i estetičkih traktata.

³⁴ Cit. prema: M. Marulić, *Judita, Suzana, Pjesme*, prir. I. Slamnig, PSHK, knj. 4, Zagreb 1970, str. 38.

³⁵ Cit. prema: Hanibal Lucić; Petar Hektorović: *Skladanja izvarsnih pisan razlicih; Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, prir. M. Franičević, PSHK, knj. 7, Zagreb 1968, str. 133.

³⁶ Usp. o toj poslanici-posveti rad R. Bogišića: »Kako se Hanibal Lucić razbijao«, u knjizi *Tragovima starih*, Split 1987, str. 33-40.

Prevodeći istoga Ovidija, posve oprečan stav Luciću zauzet će njegov sugrađanin P. Hektorović. U poslanici *Plemenitomu i svake časti dostojnomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, Petar Hektorović milo pozdravljenje s priporučenjem p.* on kaže:

(...) privarćajući ovih dan minutih knjige Ovidijeve od lika ljubenoga, u dva dila razdiljene, ne hteći zarad zlih od dobra dila izostatati, odlučih jedan od njih našem jeziku podati, a drugi na stranu ostaviti cića razlika nepoštenja koje najдох u njemu, budi da izmišano biše s nikim nauci prudnimi na vidinje i korisnimi. Kakono putnik kī, akoprem vidi lip i izvarsan cvit u plotu kupinom i dračom ograjen, neće prostriti ruku da ga utargne za su lipotu cvita za ne ogarditi ju oštrim dračjem i kupinom.³⁷

Dok će Lucić ubrati cvijet uronjen u »drač i kupine« opravdavajući se prozirnim argumentima i neće se previše kolebati u svojoj odluci za ono »štano samo sobom lipo jest«, Hektorović nema dilema i u svojem je izboru etičkog, moralnog čvrst i postojan.³⁸

d) Iskazi o književnoj tradiciji

I među zapisima koji govore o autorskom odnosu pjesnika u vlastitom djelu prema književnoj tradiciji najpoznatiji je predgovor *Juditi* u kojem se splitski pjesnik poziva na stare poete i začinjavce³⁹ kao svoje prethodnike, jasno oblikujući spoznaju, posve neartikuliranu u srednjovjekovlju, da književnosti nema bez oslonca na tradiciju, te da svako novo djelo nastaje izborom iz raznih i različitih tradicija. Marulićevo pozivanje na tradiciju svjedoči neprijeporno o tome da splitski autor stvaranje književnog djela razumije kao nasljedovanje raznih tradicija te da za njega književno stvaralaštvo ima ono značenje koje je književnost kao umjetnost oponašanja velikih i važnih pisaca zadobila u humanizmu i renesansi. Oponašanje uzora jedno je od najčešćih tematiziranih problema, s različitim odnosom prema tom pitanju, u brojnim humanističkim i renesansnim traktatima susjedne Italije.

I P. Zoranić u poslanici-predgovoru *Planinama* govori o tradiciji na koju se oslanja: to je s jedne strane antička tradicija, koju zadarski pisac spominje

³⁷ Cit. prema: Hanibal Lucić; Petar Hektorović: *Skladanja izvarsnih pisan razlicih; Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, prir. M. Franičević, PSHK, knj. 7, Zagreb 1968, str. 249.

³⁸ Detaljnu analizu Hektorovićeve poslanice proveo je P. Pavličić u članku »Primalja, cvijet i vojnik«, u knjizi *Skrivena teorija*, str. 39-58.

³⁹ O tom segmentu posvete, ponajprije o problemu začinjavaca pisalo se neobično mnogo u stručnoj literaturi. Spomenut ću samo već navedeni rad P. Skoka, zatim rad J. Vončina »Marulićevi 'začinjavci'« (u knjizi *Jezičnopovijesne rasprave*, Zagreb 1979, str. 77-104), u kojem je iznesena cijela povijest istraživanja tog problema u nas te, u najnovije vrijeme, rad P. Pavličića »Žito urešeno cvijećem«, u knjizi *Skrivena teorija*, str. 11-33.

indirektno, govoreći o »pastirskim petjima« i »pripovistima od pritvora junakov i devojak«, a s druge strane to je jeronimska, odnosno hrvatska srednjovjekovna književna tradicija. Zoranić kaže:

(...) i da bi me tumačenje blaženoga Hieronima ne uvižbalo, s prirokom bih pisal, boju se. Ništar manje takov i ta put moj po neuvižbanu konjicu po stazi netlačeni prošad (...).⁴⁰

I Dinko Zlatarić prevodeći kanonska djela antičke i suvremene književnosti (Sofoklo, Ovidije, Tasso) progovara o svojim izborima kao estetički motiviranima:

(...) budući se zabavljao još od mlađijeh mojijeh dana, i zabavljajući se i sada (...), imao sam posobit običaj primit kojegodi naslađenje u pjesneh. Zato bivši ja tijekom naslađenjem ganut (...), i za obogatit također ovi naš jezik kojomgodi stvari ka je dostojna da se čti, prinesoh iz latinskoga pastijersku pripovijes Tassovu, pjesnivca u oni jezik toliko scijenjena, koliko mrim da svak zna; i dovedši ju na izvrsnos, koliko mi od onije nezreljih ljeta biješe dopušteno, dah ju na svijetlo (...). Stavih se zatijem s jednakom požudom učinit Hrvačku Grkinju Elektru Sofoklovu, nastojeći da se također u broju od našega skladanja bude čut što godi davnje što ima u sebi od visoka i od plemenita, koja bi dovedena od mene na svrhu zajedno s Ljubavi Pirama i Tizbe (...).⁴¹

O estetskoj vrijednosti antičkih i suvremenih pjesnika Zlatarić govori kao o »naslađenju«, o učinku njihovih djela kao o stanju ganutosti, a o njihovoj »izvrsnosti«, plemenitosti i uzvišenosti kao o nečemu svakomu poznatom i samorazumljivom te izražava svijest o književnoj tradiciji kao vrijednoj nasljedovanja u prevodilačkom radu. Hiperbolično hvaljenje kanonskih antičkih autora često se zatječe u poetičkim i estetičkim spisima od A. Poliziana, preko G. F. P. della Mirandole pa do P. Bemba i G. Muzija.

D. Ranjina u predgovoru-posveti svojih *Pjesni razlicih* Mihi Menčetiću, u onom dijelu posvete koji nije preuzet od B. Tassa, govori o Šišku Menčetiću i Džori Držiću kao o pjesnicima koji su »prva svitlos našega jezika«; stoga i on slijedi »njih stupe«; a budući da »nam ukazaše put po komu imamo za njima mi hoditi, također i ja ove moje pjesni razlike upisah (...).«⁴² sve nam to govori da je bio svjestan tradicije te da se na nju oslanjao u vlastitu književnom radu.

⁴⁰ P. Z o r a n i ć, n. dj., str. 37.

⁴¹ Cit. prema: *Djela Dominka Zlatarića*, prir. P. Budmani, SPH, knj. XXI, Zagreb 1899, str. 3-4.

⁴² Cit. prema: *Pjesni razlike Dinka Ranjine*, prir. M. Valjavac, SPH, knj. XVIII, Zagreb 1891, str. 6.

e) Zapisi o čitateljima, odnosno o publici

Najizravniji poslanički zapis o recipijentima nalazi se u Marulićevoj posveti *Juditi*:

Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet da ju stumačim našim jazikom,
neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke.⁴³

Navedena rečenica ne govori samo o autorovoj svijesti i potrebi da piše i za neobrazovanu čitalačku publiku nego upućuje i na to da je splitski pjesnik vjerojatno poznao predrenesansne i renesansne traktate napisane u obranu književnosti na narodnom jeziku.

Analiziranim autoreferencijalnim, poetičkim i estetičkim zapisima koji se nalaze u poslanicama hrvatske renesanse mogli bi se dodati i različiti drugi zapisi koji tematiziraju književnoestetičku problematiku, primjerice takvi u kojima su pjesnici izražavali svoj odnos prema jeziku (D. Ranjina u navedenoj posvetnoj poslanici, P. Zoranić u svojoj dedikaciji *Planina*), progovarali o svojim prevodilačkim mukama (primjerice F. Lukarević u poslanici-posveti *Vjernog pastira* Dž. Gradiću, D. Zlatarić u svojoj poslanici-posveti Jurju Zrinskomu), razmišljali o emocionalnim učincima lijepog (M. Marulić, D. Zlatarić, D. Ranjina u navedenim posvetnim poslanicama), iznosili svoja mišljenja o ulozi književnosti u životu.

5. Zaključak

Žanr poslanice i s obzirom na tematiku, i s obzirom na žanrovsku normiranost i s obzirom na stupanj vjerodostojnosti onoga što se u njima iznosi postavlja brojna pitanja. Navest ću samo neke probleme. Uvriježeno je mišljenje književne povijesti da su poslanice manje važan segment književnog djelovanja pojedinog pisca te da ne dosežu onakvu estetsku razinu kakva se ostvarivala, primjerice, u ljubavnim ili religioznim pjesmama. Kako se poslanica, pogotovo dedikacijska pojavljuje u djelu koje je najčešće namijenjeno tiskanju, može se pretpostaviti da je samim autorima do takvih tekstova bilo stalo i da je nisu smatrali nevažnim dijelom svojega stvaralaštva. Stoga se s pravom može postaviti pitanje: je li poslanica uistinu u ranom novovjekovlju imala niži status od drugih književnih vrsta ili možda drugačiji? Je li ona i u svijesti suvremenika nužno imala manju vrijednost ili, naprotiv, veću? Jednom riječju, pitanje statusa poslanice u ranom novovjekovlju, žanra na granici traktatistike, publicistike i esejistike, danas nije jednostavno rekonstruirati. Ili, pitanje se može postaviti i drugačije: je li u ranom novovjekovlju postojala svijest o strogo postavljenim granicama između onoga što danas zovemo

⁴³ M. Marulić, n. dj., str. 37.

lijepom književnošću s jedne strane, a publicistikom s druge, i jesu li renesansni pisci određivali te granice onako kako ih mi danas vidimo? Zacijelo ne.

Dalje, uvriježeno je mišljenje da je poslanički diskurs obilježen istinitošću i autentičnošću. I takav stav književne historiografije nameće brojna pitanja. Dok ranonovovjekovnom piscu ne vjerujemo posve u očitovanjima njegovih ljubavnih jada, nego jedan dio tuženja smatramo i konvencijom, za poslaničke iskaze mislimo da su izraz autorovih osobnih stavova i koncepcija. No, nije li i poslanica bila podređena retoriziranosti i klišejima kao što su to bili i drugi književni oblici i možemo li ono što je u njima sročeno pod krinkom istinitog i autentičnog kao takvo i akceptirati? Možemo li vjerovati P. Hektoroviću koji u svojoj poslanici M. Pelegrinoviću tvrdi da je sve pisao po istini da je uistinu tako ili je riječ i opet o topici istinitoga govora, retoričkom pozivanju na vjerodostojnost koja se zahtijevala od književnog teksta, a koja je i u renesansom diskursu, u slijedu aristotelovski koncipiranih poetika, imala svoje zagovornike? Sve su to problemi s kojima se moramo suočiti analizirajući žanr poslanice u ranom novovjekovlju.

No, bez obzira na skepsu koja mi se nametala u radu s poslaničkim tekstovima, pregled i analiza poetičko-estetičkih zapisa koji se pojavljuju u stihovanim, a još više u proznim, najčešće dedikacijskim poslanicama u doba renesanse u hrvatskoj književnosti, svjedoči o tome da su upravo u tom žanru pisci često izravno iznosili svoja shvaćanja o književnosti, osvajajući minimalni prostor za kakvo-takvo oblikovanje eksplicitnopoetičkih koncepcija, književnih termina ili pak estetičkih sudova. U takvim su zapisima stvarali rudimentarnu retoričku i poetičku terminologiju (*pritor, koprina, historija, svesti u verse, začinjavci, priobuka, prilika, istina, bugarščica*), progovarali o stilu i književnim postupcima (*izvanjske urehe, uglajen'je, ulizan'je, čirsanje razlicih masti*), smislu i značenju književnog djela (lijepo i moralno, koprena, elizejska polja), izjašnjavali se o odnosu književnosti i zbilje (*sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako kakov je bio*), o stvaralaštvu drugih pjesnika (brojne pohvalničke poslanice), o odnosu etičkog i estetičkog (Helena je bila *izvarsno lipa i uljudna dali bludna*), o književnoj tradiciji (*stari poeti, začinjavci, Š. Menčetić i Dž. Držić*), o stvaralačkoj nemoći (*po neuvižbanu konjicu po stazi netlačeni, razne stihovane poslanice*) ili pak samosvijesti (*neznano er ime još slavno bit more*), o narodnom jeziku (*tumačenje blaženoga Hieronima, stumačiti našim jazikom, učinit Hrvacku Grkinju Elektru Sofoklovu*), o djelovanju lijepog (*Eto k vam gre Judita gospoja ma /.../ more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdržan'ju svete čistoće, prid oči vaše ponesši i postavivši sve lipote, krasosti, kriposti, dike i slave svoje, kimi se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom*). Isto tako, u poslaničkim su zapisima stari pisci hrvatski oblikovali svoju samosvijest ne samo kao pisci nego i kao osobe, individualnosti; kroz poslanice je ranonovovjekovni pisac osvajao istaknuti položaj u svojoj komunalnoj zajednici, istodobno stvarajući uvjerenje da upravo on svojom djelatnošću može učvrstiti i proslaviti identitet komunalne sredine kojoj pripada. A objašnjavajući u poslanicama svoje motive zbog kojih prevode kanonska djela europske književnosti na hrvatski jezik, hrvatski su

renesansni autori oblikovali svijest o procesima posvajanja strane kulture kao svoje (Zlatarić, Lucić, Hektorović, Lukarević).

Navedene poetičke i estetičke teme koje su u svojim poslanicama koliko–toliko izravno i artikulirano oblikovali hrvatski renesansni pisci dominantne su i aktualne teme nekih starijih ili pak suvremenih poetičkih i retoričkih djela susjedne Italije. O identičnim problemima o kojima rubno razmišljaju naši pjesnici, detaljno i naširoko raspravljaju talijanski pjesnici od F. Petrarke (o problemima istinitosti književnog djela), G. Boccaccia, C. Salutatija, do G. Pontana, G. P. della Mirandole, P. Bemba, L. da Vinci, G. C. Scaligera i mnogih drugih (o oponašanju prirode i klasičnih uzora, o istinu i laži, o djelovanju lijepog, o značenju retorike, o veličini pjesnika i sl.).

Sve navedeno govori u prilog mišljenju da su poetički i estetički poslanički zapisi uvelike pridonijeli razumijevanju književnosti kao eminentno humanističke djelatnosti, da su osvještivali ono *novum* ranog novovjekovlja koje je značilo raskid sa srednjovjekovljem.

Dunja Fališevac

THE RENAISSANCE EPISTLE AS SPACE FOR POETIC
AND AESTHETIC ENUNCIATIONS

Understanding the genre of the epistle to the maximum as free-standing letter in verse and prose addressed to a real correspondent and also as a dedicatory epistle, as an epistle that forms a framing device for some work, the paper analyses the poetic and aesthetic topics of rhymed epistles of Croatian Renaissance writing on the one hand and prose epistles on the other. While less attention is devoted to the analysis of verse epistles, for the range of aesthetic and poetic subject matter in them is very narrow (lauds to writers, inability to write, awareness of own value), in the prose epistles a large number of poetic and aesthetic issues are addressed. The article divides issues dealt with by the prose epistles into groups. Particular attention is devoted to epistles with metatextual writings, those that tell of the relation between the world of the work and the reality beyond the text, those that discuss the relations between ethics and aesthetics, epistles that tell of the writer and his development, and epistles that speak about the relation of a given writer with the literary tradition and, finally, his attitude to the audience. An incidental attempt is made to show that these are the most common topics of the poetic and aesthetic treatises in writers on the other side of the Adriatic.